

LES UNIVERSITATS EN L'EDAT MODERNA

MARIANO PESET

Noves fundacions

A la Península Ibèrica les universitats multiplicaren el seu nombre en el segle XVI. A penes una mitja dotzena en l'edat mitjana, com a corporacions d'estudiants, sostingudes per delmes eclesiàstics i per alguns municipis, passaren a ser prop de trenta. Encara a principis del XVII se'n crearen d'altres, després tan sols per excepció, la de Palma de Mallorca, ja que les noves fundacions es traslladaren a Amèrica, a aquells immensos territoris incorporats a la Corona.

Quina fou la raó d'aquesta proliferació de centres d'estudis superiors? Sens dubte, cal atribuir-la a les possibilitats que s'obriren amb la consolidació de la monarquia absoluta, que proporcionava llocs i professions als graduats de lleis i canons, així com a l'Església que requeria nombrosos clergues, formats en canons o teologia. Potser també els metges estengueren més la seua atenció a la noblesa i les classes urbanes... A la Corona d'Aragó els municipis procuraren la fundació d'aquests centres que, sens dubte, afavorien la vida i el comerç de la ciutat.

Ara bé, requerien mitjans molt costosos, ja que el seu finançament no procedia dels estudiants.

Salamanca i Coïmbra, Valladolid, en el segle XIII i XIV, constituïren la seua hisenda amb rendes eclesials, amb el suport dels monarques. Lleida, creada el 1300 per Jaume II, comptà amb l'ajut dels paers o membres dels seu ajuntament; com anys més tard Osca, Girona, Barcelona o València, ja en el XV. Però les fundacions es pogueren incrementar en l'edat moderna gràcies a d'altres vies de finançament o nous mecanismes.

Cisneros per a la fundació d'Alcalá el 1499, sol·licità del pontífex que aprovara la seua cessió de nombrosos beneficis —que, en part, li corresponien— per a les despeses d'edificació i posterior sosteniment del seu col·legi de San Ildefonso; al costat d'altres béns propis del primat, foren concedits beneficis i rendes a la nova institució.

El seu patrimoni, les seues rendes, eren tan elevades com les de Salamanca, és per això que meresqué ser una de les tres úniques universitats majors de Castella —amb Salamanca i Valladolid—. El vell model medieval d'aquestes últimes, amb equilibri de poder entre els escolars i professors és substituït ara per un col·legi, al qual s'incorpora una universitat, que imparteix l'ensenyament distribuït entre San Ildefonso i d'altres col·legis (1489). És, per tant, la iniciativa i fortuna d'un notable clergue, Cisneros, primat a Toledo, la causa de la fundació...

Cisneros assolí butlla de fundació d'Alexandre VI, el papa Borja, per al seu col·legi major, que li permetria concedir graus, convertir-se en una universitat... Li assignà un gran patrimoni, administrat pels col·legials i el rector, qui exerciria, a més, la jurisdicció acadèmica sobre l'estudi general. El canceller, que conferia els graus en nom del papa, seria l'abat de la col·legiata dels sants Just i Pastor, també fundació cisneriana. Els col·legials elegien rector; les càtedres quedaren als vots dels estudiants, com a les altres majors castellanques —els claustres de la universitat, amb escassa importància, completaren aquests poders—.

Després, d'altres clergues seculars, amb el seu esforç i fortuna, crearen nous centres d'aquest tipus: uns col·legis que dominaven universitats situades en el seu si: primer fou Sevilla (1505), després Toledo (1520), Santiago de Compostel·la (1526), Burgo de Osma (1550)... Són les universitats col·legials que es multiplicaren a Castella en aquell segle. Després s'esgota el model col·legial, que no existí a d'altres paratges, ni a la Corona d'Aragó ni a Amèrica... Tampoc en el XVII no sorgiren aquests generosos fundadors o no persistiren les condicions adequades. Davant les velles universitats claustrals, com Salamanca i Valladolid, les col·legials permeteren el sorgiment d'altres, per iniciativa d'alguns clergues poderosos.

Aquestes dues últimes, amb Alcalá, foren denominades sempre majors, com a reconeixement de la seua major dimensió i riquesa, de l'amplitud dels estudis, del nombre de les seues càtedres, de la seua població d'estudiants... Les altres es qualificaren de menors durant els segles de l'antic règim. És veritat que en el segle XVIII decaigueren les majors —en nombre d'escolars—, però aquesta denominació persistí. Encara als inicis del segle passat, Salamanca gaudia d'immens prestigi, com també Alcalá, que fou traslladada a Madrid —l'actual Complutense— en els anys liberals.

Fray Luis de León fa classe a la Universitat de Salamanca. Pintura a la biblioteca d'aquesta universitat.

Aquest podria ser l'aspecte característic d'una aula de la universitat de l'antic règim: estudiants religiosos i seglars uniformats assisteixen a les classes d'un professor que pertany a un orde, agustí en aquest cas. El pes de l'Església en l'ensenyament es podia reflexar directament amb un patronatge per part de la mateixa jerarquia eclesiàstica o per un orde concret, els mateixos jesuïtes, o indirectament mitjançant la reserva de càtedres a determinats ordes o càrrecs, o amb accés per oposició d'eclesiàstics. A la universitat es reflexen els conflictes i les tibantors, les lluites teològiques i de poder encenen aules i ciutats. Els estudiants prenen part als conflictes i en pateixen les conseqüències. Són homes joves –s'accedia a la universitat als 14 anys aproximadament– que maduren ràpid. Mentre, prenen nota del que llegeix el mestre per a després dependre-ho de memòria, recitar-ho en veu alta i discutir-ho acaloradament, a crits. Una societat conflictiva crea un ensenyament per al conflicte.

Pintura de la biblioteca de la Universitat de Salamanca, on s'aprecia l'escena típica d'una classe magistral al segle XVI.

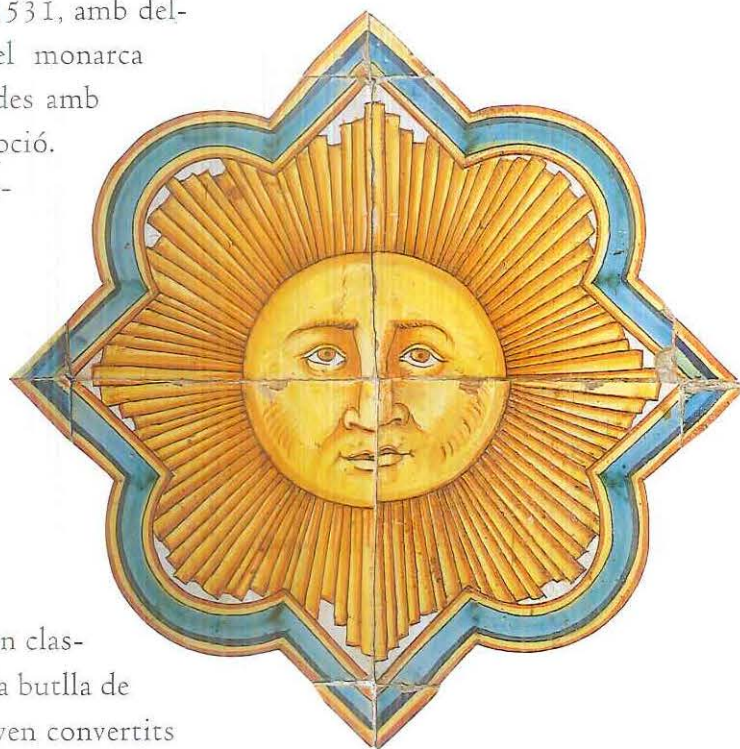
Aleshores rebé el nom d'Universitat Central, amb major nombre d'especialitats i títols que totes les altres, amb el monopoli del doctorat i les oposicions de càtedra...

També alguns grans senyors s'interessaren per les fundacions universitàries amb la finalitat de facilitar als seus vassalls l'estudi. El primer fou el duc de Gandia, Francesc de Borja, que mogut per la seua benevolència, decidí crear una escola per als seus súbdits moriscos, que eren nombrosos. Consultà amb Ignasi de Loiola, qui li indicà que obrira les aules a tota classe d'escolars. Després sol·licità butlla de Pau III (1547) i privilegi de Carles V, per a transformar la seua iniciativa en una universitat, que regentarien els jesuïtes. Fou la primera universitat de la Companyia, seguida l'any següent de Mesina. També el comte d'Ureña fundaria Osuna (1548), que finançà i constituí com a col·legi de clergues seculars.

Però les grans universitats claustrals, fins i tot les col·legials, eren costoses, requerien elevades rendes i patrimoni. Granada fou fundada per l'emperador el 1531, amb delmes eclesiàstics sobrants. A Amèrica, el monarca Felip II creà el 1551 Mèxic i Lima, dotades amb rendes de la Corona, però en són excepció. No podia la Corona finançar estudis generals, pendent sempre de guerres i abundoses despeses. En canvi, s'imposà una fórmula més senzilla, sostinguda pels ordes regulars, com és el cas de Gandia (tot i que ajudada pel sant duc).

Universitats d'ordes religiosos

Un convent o casa d'un orde, on es feien classes a novicis, s'obria als estranys i s'obtenia butlla de la Santa Seu per a conferir graus. Quedaven convertits

Sol de rajoleria valenciana del segle XVII, capella Fonda, església del Col·legi de Sant Pau de València, actual Institut Lluís Vives de València. Element decoratiu a la dreta de l'altar de Sant Lluís Gonzaga, corresponia a la part de l'església utilitzada pel Reial Seminari de Nobles de Sant Ignasi de Loiola. El sol, els raigs del qual formen part del mateix escut de la Companyia, era un dels elements reiteradament repetits en la decoració de les esglésies catòliques emparellat amb la lluna que se situava a l'altre costat.

en universitat amb un cost que podia ser mínim. D'aquesta forma, els ordes adquirien major poder en el món intel·lectual, ja que no s'accontentaren amb tan sols algunes càtedres, que tenien en les universitats majors o en d'altres, en les facultats d'arts i, sobretot, en teologia.

En aquestes noves universitats del clergat regular, tota l'organització i nomenaments quedava depenent del prior dominic o del rector jesuïta; les càtedres eren exercides per membres de l'orde usualment. Se centraren en l'ensenyament de filosofia i teologia –tot i que no desdenyaren, de vegades, dret o medicina, si més no conferien graus en aquestes facultats–. Els dominics començaren amb la Universitat de Santo Tomás a Sevilla (1517), on visqueren continuats enfrontaments amb la col·legial de Santa María de Jesús. Després vingué la benedictina de Sahagún (1534), traslladada anys després a Irache; les dominiques d'Àvila o Almagro, ambdues fundades el 1550. Aquesta última és una fundació d'un alt cavaller de l'orde de Calatrava, a la qual pertanyia aquesta població, però fou encomanada als dominics sota vigilància de les autoritats de l'orde militar. Després aquest orde creà Oriola, Solsona... Els jesuïtes tan sols tingueren a Gandia la seua universitat –amb Évora a Portugal, i nombroses a Índies–. El seu col·legi imperial a Madrid, fundat a principis del XVII, no tenia caràcter universitari, ja que no donava graus, sinó que dirigia els seus ensenyaments als fills de la noblesa.

Aquestes noves universitats –dominades per rectors col·legials o per les autoritats conventuals– tenien una estructura de poder més jeràrquica i vertical que Salamanca i Valladolid. Aquestes, medievals, havien redistribuït els seus poders ja en el segle XV. A Salamanca es coneix millor el canvi: l'originària incorporació d'escolars designava el seu rector i consiliaris, contraposats als claustrers de doctors i al mestrescola de la catedral. En les constitucions de Martí V de 1422 s'assoleix un cert equilibri, ja que s'encomana la direcció ordinària a un claustre de diputats, format per deu catedràtics de propietat i igual nombre de representants elegits per l'assemblea d'escolars. Un altre claustre, el de rector i consiliaris es contraposa al claustre de doctors i ambdós, més els diputats, formen el claustre general. Però, amb el temps, percebem com els catedràtics de propietat van dominant l'escena i s'imposen en el claustre de diputats, tot debilitant o anul·lant la presència d'escolars. Tot i que el rector seguiria sent un estudiant dels primers cursos o batxiller fins a finals del segle XVIII.

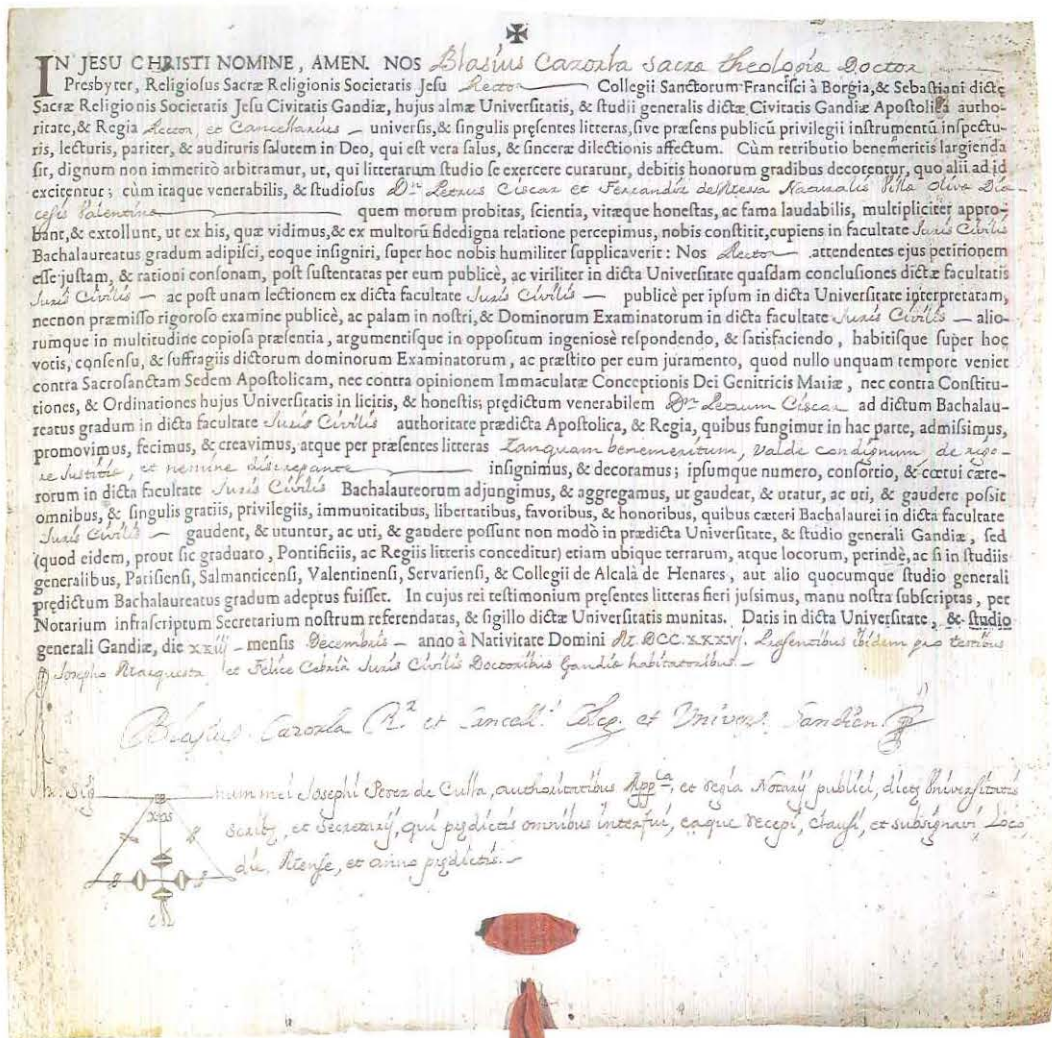
Valladolid (1346) és menys coneguda en els seus orígens. Posseïa una organització similar a Salamanca, les constitucions de la qual se li aplicaren en alguns moments,

però, sens dubte, tenia la seua peculiaritat, les seues diferències —la coneixem mal, ja que els seus primers estatuts conservats són tardans, de temps de l'emperador Carles V—. L'abat de la col·legiata —el bisbe des de 1595— n'és el canceller, a qui corresponia la solemne col·lació dels graus, però no n'exercia la jurisdicció, com el mestrescola de Salamanca. La tenia el seu rector, càrrec que, potser per aquesta responsabilitat de jutjar els plets i causes de professors, escolars i depenents, era diferent al de Salamanca. Si a Valladolid, en un principi, pogué ser un estudiant, passà a ser un doctor, mestre o llicenciat, fadrí, seglar, major de vint-i-cinc anys, noble o persona qualificada... Cada any, el canceller amb el rector i els seus consiliaris sortints formaven una terna, de la qual es feia un sorteig —un xiquet treia les boletes de cera d'un bonet el dia de sant Martí—. La presència del col·legi major de Santa Cruz modificà aquest procediment, ja que aconseguí una major intervenció en l'elecció rectoral, mitjançant les reformes del XVII.

En contraposició a aquestes velles universitats medievals, Alcalá de Henares o Sigüenza apareixien dominades pels seus col·legis de San Ildefonso o de Portacoeli, on el rector i els col·legials dominaven les seues universitats. A la Corona d'Aragó, els municipis, que havien aconseguit el patronat de les seues universitats, designaven rector i catedràtics —a València, a Barcelona—, per bé que Lleida conservava millor velles pautes d'elecció del rector, així com havia introduït el nomenament dels professors per vot d'estudiants el 1575, mecanisme que també regia a Saragossa...

Les universitats conventuals depenien dels respectius ordes. A Almagro, el prior del convent dominic era canceller i rector de la universitat. Els professors i catedràtics eren designats pel provincial, mentre els claustrals o els escolars mancaven de cap pes en el funcionament dels claustrals i les aules. A Oriola existia un col·legi per a novicis de l'orde, subjecte a l'autoritat dels pares provincial i general, amb un rector designat pels col·legials i professors, que seria, al seu torn, canceller de la universitat. El col·legi nomenava els professors i reservava teologia i arts als dominics. El claustre de doctors, al seu torn, nomenava el rector de la universitat, un canonge de la catedral, amb poders disciplinaris i jurisdiccionalis. Com veiem, un cert equilibri, però a favor de l'orde de Santo Domingo. Gandia, en canvi, està més jerarquitzada: el rector és nomenat pel prepòsit general i, al seu torn, aquest elegix els catedràtics, tret d'aquells que són canonges de la col·legiata i tenen obligació d'ensenyar unida a la seua prebenda. El mateix rector, com a canceller, confereix els graus que s'atorguen en aqueixa universitat.

Moltes d'aquestes universitats menors, col·legials o conventuals limitaven el seu ensenyament a les facultats d'arts i teologia, es destinaven a la formació dels clergues. D'altres, com Oriola i Gandia, també ensenyaven medicina, lleis i canons. A més, davant la dificultat que suposaven els graus a Salamanca o Lleida, s'especialitzaren en la seua concessió amb menys cost i major facilitat —d'aquesta forma asseguraren el seu èxit, malgrat que estaven menys dotades—. Es produeix un fenomen de fuga acadèmica, ja que escolars que han cursat en les grans es desplaçaven per al grau

Títol en dret civil de la Universitat de Gandia, 1735, localitzat al Reial Col·legi de Corpus Christi de València.

El títol, com s'esdevé en l'actualitat, era el document que servia per demostrar no sols que s'havien sentit els cursos adients sinó que s'havia mostrat l'aprofitament en coneixements mitjançant conclusions davant dels examinadors. El que demostrava realment, però, era una capacitat econòmica per pagar unes titulacions cares. Amb el títol sota el braç els nous batxillers, mestres i doctors, tenien les portes obertes per a l'exercici dels oficis corresponents, l'esforç econòmic pagava la pena.

a Osma, Sigüenza, Osuna o Àvila, Gandia... Torres Villarroel es burlava d'aquells doctors que acudien amb els seus flamants graus d'universitats menors... De vegades, aquests centres ni tan sols tenien més estudis que teologia i filosofia, però graduaven en medicina o lleis, ja que n'estaven autoritzats per la butlla de creació... És freqüent que els alumnes assistesquen a Salamanca o Valladolid i, després, es graduen en una universitat menor. No importava, de vegades, on s'obtenia el títol, era suficient amb tenir-lo; fins i tot, després es podria incorporar en les universitats majors...

Decadència i disminució d'escolars

Les universitats peninsulars que havien assolit nivells notables durant el Renaixement i la Contrareforma començaren la seua decadència en el segle XVII per diverses causes. En tot cas, a mitjan de segle, les doctrines que s'ensenyen es troben endarrerides pel que fa a Europa i són molts menys els escolars que hi acudeixen a les aules. Dos fets, endarreriment i disminució de matrícula, que no coincideixen en el temps, ni es relacionen entre si; menys encara amb la decadència de les armes i les crisis econòmiques d'aquells anys, en què les arts i les lletres florien encara al llarg del Sis-cents.

Durant el XVI la medicina s'apropa als clàssics –Galè, Hipòcrates– i rep els descobriments de Vesal, que estigué al servei de l'emperador. Les facultats de lleis i canons aconseguen grans figures com Antonio Gómez, Vázquez de Menchaca o Diego de Covarrubias, mentre els teòlegs Vitoria, Soto, Cano o Suárez plantegen els problemes del poder i del dret, en aquella escolàstica tardana que tanta importància tingué. La gramàtica s'enalteix amb Nebrija o Sánchez de las Brozas... Aquelles generacions s'interrompen, com a conseqüència de l'aïllament, de la persistència de l'escolàstica quan la ciència s'està renovant a Europa. Sorgeix una física nova amb Galileo, després amb Newton, però les nostres universitats romanen cegues per a la renovació. L'ortodòxia limita possibilitats, no tan sols a través dels tribunals de la Inquisició, sinó mitjançant els índexs de llibres prohibits i expurgats, cada cop més durs i voluminosos, que recullen en les seues pàgines bona part de les noves direccions de pensament. El dret natural racionalista protestant –Grocio o Pufendorf– no entra en les aules hispanes per la seua condemna. Per tant, les ciències i doctrines noves es veuen limitades per un escolasticisme consolidat. Tot i que no es pot veure tan sols en causes externes aquesta situació de les nostres universitats. El seu mateix funcionament, les vies d'accedir a les càtedres es redueixen si no es pertany als grups de poder que les dominen. Així es tendeix a perpetuar mètodes

i coneixements. En les universitats conventuals pel domini dels ordes que es mantenen fidels als seus antecessors: sant Tomàs, els dominics o Suárez, els jesuïtes, Duns Escoto, els franciscans... En les municipals, com a València, perquè decideixen els jurats municipals, de forma que tan sols aquells que tenen bones connexions aconsegueixen càtedra. Les col·legials estan subordinades a les pressions dels seus col·legis: Sevilla o Sigüenza, Alcalá...

Fins i tot en les velles universitats, com Salamanca o Valladolid, la força dels seus col·legis majors —els quatre de Salamanca i Santa Cruz— els facilita la carrera acadèmica i burocràtica després. El 1641, a més, s'acaba amb la votació dels estudiants per a proveir les càtedres de les universitats majors, amb l'excusa d'abusos i tumults que s'hi produïen. Ara el Consell de Castella, dominat pels col·legials majors, decideix sobre els nomenaments dels catedràtics. Per tant, el camí cap a les càtedres s'immobilitza i queda dependent d'influències i grups. Fins i tot en algunes municipals, els seus col·legis influeixen sobre les designacions —per exemple a Osca—. Amb aquests mecanismes de provisió de les càtedres, com no s'han de ressentir els estudis i sabers que s'ensenyen? Ortodòxia i tancament de possibilitats als qui no pertanyen a determinats grups intel·lectuals i socials, els col·legials o els ordes religiosos deixen marge escàs a la renovació universitària. Les universitats hispanes comencen a distanciar-se d'Europa...

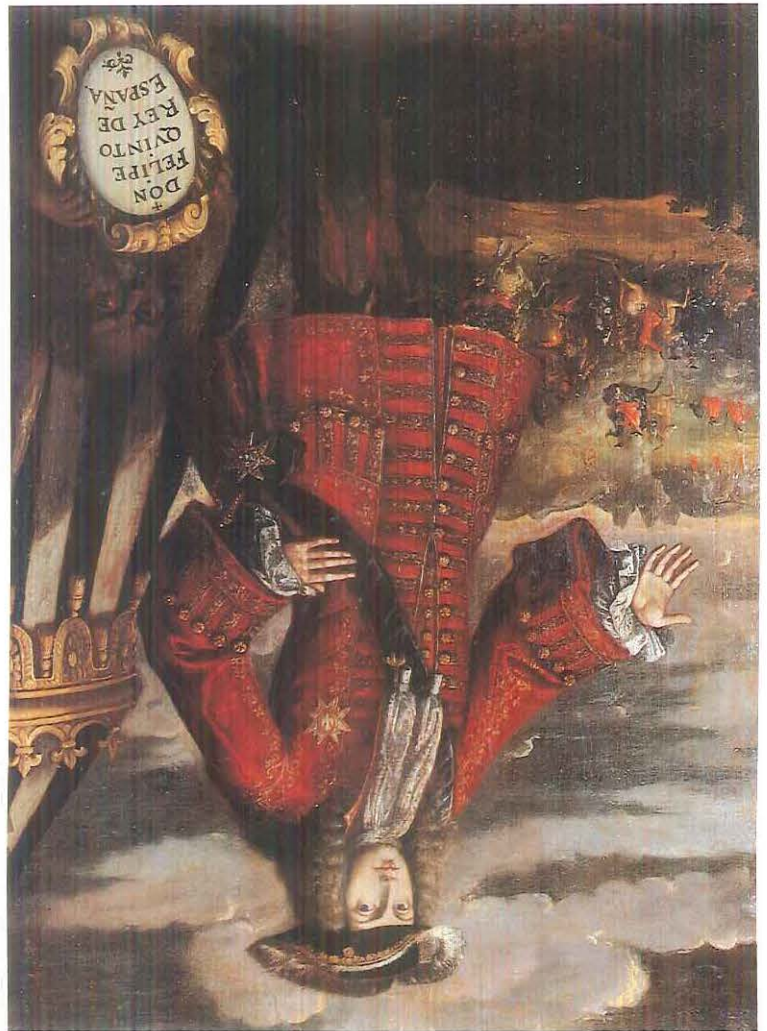
Per un altre costat, aquestes realitats de grups que dominen els claustres desanimaria els escolars de manteu —no col·legials— a cursar estudis, ja que no tindrien premi o possibilitat d'ascens en els càrrecs eclesiàstics o reials. Les grans universitats comencen a despoblar-se a mitjan del XVII i, a penes, compensen les menors aquella disminució. Si no hi havia possibilitats, tret dels grups que dominaven, perquè fer front a les despeses que suposava una carrera?. Les classes nobles, a més, trobaren en els col·legis jesuïtes una formació i unes relacions que els facilitava el seu accés a càrrecs o el seu pes en la societat... Les universitats iniciaren la reducció de la seua matrícula durant llargues dècades, fins ben entrat el XVIII. Aquesta tendència es veia reforçada en les majors a principis del següent: els estudiants no veien avantatge per desplaçar-se a Salamanca o Valladolid, costoses i dominades pels col·legis; preferiren estudiar en les seues zones, en les universitats menors perifèriques, com València, Sevilla o Saragossa. Aquestes ascendiren en les seues matrícules, mentre el prestigi de Salamanca o Alcalá no suposava suficient atractiu per a acudir-hi. Tot i que la matrícula ascendia al llarg de la centúria, les universitats majors ja no foren mai tan poblades com en segles anteriors.

Primeres reformes

Els dos primers Borbons, Felip V i Ferran VI, implantaren una política decidida a canviar l'administració de la Corona i de l'Església. Reformaren l'Exèrcit i les acadèmies militars i crearen les acadèmies de la llengua i de la història. Com no confiava en les universitats, Ferran VI crea el Reial Col·legi de Cirurgia de Cadis (1748) per a la formació dels cirurgians dels seus exèrcits; després se'n crearen d'altres a Madrid, Barcelona...

Hi hagué alguns intents d'intervenir en les universitats, però els resultats dissuadiren els monarques d'insistir-hi... Buscaren per altres vies els seus designis sense atrevir-se a rompre l'estructura de poders, externs i interns, que dominaven les aules: el pontífex, els col·legials i els ordes... El 1713, Melcior de Macanaz, un ministre il·lustrat, poderós en els primers anys de Felip V, presentà al rei un memorial en què propugnava que s'ensenyara el dret reial o patri en les facultats de lleis, reduïdes al dret romà. La seua idea no aconseguí resultat, ja que Macanaz lliurava una batalla amb els col·legis pel poder, però delatat a la Inquisició i sotmés a procés s'exilià a París llargs anys. Els primers Borbons no insistiren a introduir canvis en les castellanies.

A la Corona d'Aragó sí que hi hagué reformes, motivades pel triomf borbònic en la Guerra de Successió més que per desitjos de millorar els

Felip V, tal com es presenta al Museu de l'Almodí de Xàtiva

ensenyaments. Sobretot a Catalunya, que havia estat el territori que presentà més resistència fins a la caiguda de Barcelona el 1714. Aleshores es tancà l'estudi i foren traslladades les seues facultats a Cervera, de forma provisional, per a evitar les friccions entre estudiants i tropes. Començaren les consultes sobre la conveniència del trasllat, amb variades opinions. A la fi s'uniren totes a Cervera pel Decret d'II de maig de 1717, que no tingué aplicació immediata, ja que hi havia dificultats. S'imitava el model de Salamanca: un canceller o mestrescola, que tenia la jurisdicció, i un rector elegit pel claustre; però els seus mutus conflictes dugueren al rei a suprimir el rector, tot quedant el mestrescola amb tots els poders. Es requeria, a més, l'aprovació de la Santa Seu i les relacions amb Roma no eren bones, ja que s'havia posat de part de l'arxiduc Carles. Fins el 1730 no s'assoleix la butlla *Imperscrutabiles*, per la qual s'acceptaven les actuacions del monarca i s'alçaven les excomunionen en què pogueren haver incorregut els que participaren en la seua fundació.

Potser per aquesta experiència no arribà a reformar gaire d'altres universitats de la Corona d'Aragó. València era de patronat municipal, l'ajuntament nomenava el seu rector i professors i finançava les seues despeses: el 1707 se suspén el patronat i semblava que Felip V anava a introduir canvis. El 1720 el retorna, si bé, al mateix temps es transferien les aules de gramàtica a la Companyia de Jesús. Redacta noves constitucions el 1733, per iniciativa del seu ajuntament i del seu claustre, sense massa variació pel que fa a les anteriors del XVII. El 1721 ordenà una visita o inspecció a Osca, però no entrà a fons en la seua estructura o en la seua docència... Saragossa també sofrí els anys de la Nova Planta. Era una universitat més pròxima a estructures claustrals i escolars, tot i que la ciutat tenia el patronat. El 1722, el rei confirmà els seus vells estatuts i semblava que anava a passar aquells anys sense excessiva modificació, però més endavant suprimí el patronat i les votacions d'estudiants per a les càtedres.

Però, generalment, la Corona renuncià a una reforma de les universitats que considera recintes eclesiàstics on la seua intervenció no era fàcil. És veritat que en crearia algunes de noves, a Caracas o l'Havana, o accepta alguns retocs sobre d'altres. Els primers Borbons, en general, no s'atreveixen a enfrontar-se als claustres o a la Santa Seu, als col·legials ni als ordes religiosos; els ha servit d'avertiment les dificultats de Cervera. Els reis prefereixen estimular les llums a través d'altres vies, com la biblioteca nacional o les acadèmies de la llengua i de la història...

Carles III i la Il·lustració

La situació canviaria amb l'accés al tro de Carles III. El 1767 decideix l'expulsió dels jesuïtes, a imitació de Portugal i França. No és una pura qüestió universitària, sinó que elimina la seua força en la societat, en l'Església i la Corona. Els confessors reials havien estat de la Companyia en els regnats anteriors; els seus col·legis educaven les classes altes, amb la qual cosa aconseguien gran influència en la burocràcia reial. Alguns edificis, llibres o quadres dels expulsats passaren a les universitats pròximes, mentre Gandia, jesuïta —com d'altres americanes— desapareixeria, malgrat algun intent per mantenir-la; no tenia rendes i els canonges de la col·legiata no estaven disposats a fer-hi classes. Per altra banda, se suprimiren les càtedres de doctrina suarista que els jesuïtes tenien a nombrosos centres o es tornaren les de gramàtica llatina que tenien cedides per algunes universitats. Major importància tingué la supressió de l' "alternativa" o distribució de càtedres de filosofia i teologia entre les diferents opinions escolàstiques a totes les universitats. Havia desaparegut un dels grans poders que planaven sobre els estudis. Es volgué limitar el pes dels ordes religiosos i s'intervingué en les universitats d'Oriola, Almagro, Àvila...

La segona de les forces a destruir eren els col·legis majors. La seua col·ligació era poderosa i dominava els quadres de la burocràcia reial i l'Església. S'havien fundat per a ajudar a pobres estudiants, però havien esdevingut una secta de la noblesa de toga i dels alts càrrecs eclesiàstics. Primer opositaven a càtedres de lleis o canons, després passaven a millors destins, afavorits pels antics col·legials des dels consells, en especial, des de la Cambra de Castella. S'havien corromput les oposicions i ascensos i substituït qualsevol mèrit per la seua influència.

Carles III. Mossèn Cristòfol Valero. Museu de l'Almodí de Xàtiva.

Amb Carles III el poder reial esdevé mecenes de les arts i de les ciències i també capaç d'exercir arreu la seua força, així l'expulsió dels jesuïtes.

Francisco Pérez Bayer exposà al rei aquesta situació, en presentar-li, el 1771, el seu escrit *Por la libertad de la literatura española*, en què feia veure que no acomplien els seus estatuts de pobresa i que el seu acord per a aconseguir els càrrecs més avantatjosos era injust i desanimava els altres. Per sengles decrets d'aquell mateix any, s'iniciava la reforma dels sis col·legis majors, els quatre de Salamanca, Santa Cruz de Valladolid i San Ildefonso de Alcalá. Intentaren defensar-se, però el monarca es negà a rebre'ls, a atendre els seus descàrrecs o justificacions... Uns anys després promulga sengles reformes que redueixen la seua força; fins i tot amb Carles IV, les urgències de la Corona impulsaren la intervenció en els seus patrimonis i, amb els liberals, foren suprimits definitivament.

En la dècada entre 1767 i 1777 s'havien destruït o subjectat les dues forces que imperaven sobre les universitats, de forma que quedaven desarmades i obertes per a la seua reforma. El 1769 s'havien nomenat en el Consell de Castella sengles directors de cadascuna d'elles, tot recaient el càrrec en els diversos membres d'aquell organisme; cada director es preocuparia del seu corresponent centre i sol·licitaria informació sobre el seu estat, còpies de les seues constitucions, papers...

Un conjunt de reials cèdules, provisions i ordres plogué sobre els establiments d'ensenyament, per l'acció del Consell de Castella i de la Secretaria de Gràcia i Justícia. El 1786, al final del procés, es reuneixen unes quantes més genèriques, amb la intenció d'estendre-les a tots. Les diferències que existien en els seus patrimonis i nombre de càtedres feien impossible l'aplicació d'aquesta cèdula uniformadora, que quasi sempre es refereix a Salamanca.

La Corona i els seus ministres pretenen tres objectius o metes:

1. No pretengué variar gaire l'organització de les diverses universitats. Eren centres finançats per rendes eclesiàstiques o municipals, que no es podien incrementar; podria despertar-se l'oposició de la Santa Seu. En els inicis es pensà en un reglament general per a totes i se n'encarregà a Maians i Siscar un projecte. Haguera estat molt difícil d'aplicar davant les diferents dimensions de les seues càtedres i rendes o dels diferents models o tipus de les universitats.

En principi, les claustrals no havien de sofrir massa canvis en l'estructura dels seus poders. Els doctors i catedràtics, els claustres, pogueren conservar la seua força i obeir les modificacions assenyalades pel monarca. A Salamanca, on encara existia un rector anual elegit pels consiliaris dels escolars, s'exigia que fóra un doctor o llicenciat, cada dos anys. S'intentava enfortir el poder del rector oposat al canceller o mestrescola, més pròxim a la facció col·legial.

Les universitats municipals no tenien perquè ser objecte de canvis. Tanmateix, València seria remodelada per les inacabables lluites en els seus claustres. A la fi, s'enviaria un rector designat pel rei, Vicente Blasco, qui, amb el favor del comte de Floridablanca, redactaria un nou pla amb una nova organització dels estudis i poders. Es convertiria en rector vitalici, delegat del rei, tot llevant aquesta prerrogativa al patronat municipal. Aconseguiria que l'ajuntament i l'arquebisbat dotaren València d'uns ingressos que administrarien el rector i els claustres. I encara que els professors els nomena el municipi, havien de ser examinats prèviament per la universitat, amb la qual cosa es disminueix el pes que tenien els regidors.

En la universitat col·legial d'Alcalá de Henares, en canvi, repercutí greument la reforma de San Ildefonso. En desposseir el col·legi dels seus poders, la universitat canvià: el patrimoni abundós, llegat per Cisneros, passà a ser de l'estudi general, que havia de sostenir amb una quantitat fixa el col·legi major. El rector fou nomenat pel rei durant algun temps, després passà a ser elegit pel claustre de doctors. En resum, Alcalá s'aproximava al model claustral o de Salamanca.

Les universitats conventuals o del clergat regular eren les que menys interessaven als il·lustrats. No tan sols les jesuïtes, amb la supressió de Gandia i d'altres d'ultramar sinó que també les dominiques foren mirades amb desconfiança. Eren reduïdes de grandària, pel nombre d'estudiants i de facultats i, a més, facilitaven graus fàcils i barats als que cursaven a d'altres centres. Foren amenaçades amb l'extinció, si no completaven les seues càtedres i ensenyaments —d'altres vegades se'ls llevà la Facultat de Medicina—. Àvila, Almagro o també Oriola tingueren problemes en els anys de reforma. Sens dubte, els il·lustrats volien reduir el nombre d'universitats: unes quantes, ben dotades, bastaven per a les seues elits. El poble ha de dedicar-se als oficis manuals, com expressà Pablo de Olavide amb tota sinceritat en el seu pla sevillà: l'estudi

“no debe abrirse para todos. Se hallaría muy mal aquella nación en donde el gusto o el empeño de la literatura arrancara a los muchachos del arado, de la oficina o del taller de sus padres para transportarlos a un colegio”.

2. La decadència universitària provenia, en part, de la defectuosa selecció dels catedràtics. Es tenia poc en compte els mèrits, manaven les connexions i la influència. A València depenia dels regidors, als quals Piquer considerava bàrbars i ignorants... Nebot, un altre amic de Maïans, no tan sols titllava a aquells de “bárbaros, ignorantes y contemplativos”, sinó també al corregidor, que “llenaba la escuela de borricos”... Es promulgà una nova legislació sobre formació dels tribunals, amb el rector i tres doctors elegits pel claustre; s'exigí la lliçó d'una hora, amb preparació

des del dia anterior, els arguments que havien d'objectar els cooositors... Les qualificacions havien de remetre's al consell que, amb dictamen del fiscal, votava sobre els llocs que havien d'ocupar els tres primers opositors i confeccionava la terna sobre la qual decidia el rei. Es buscava major rigor i una proposta que elegira

“entre los sujetos que se hubiesen opuesto y leído, a los más hábiles idóneos y beneméritos, sin respeto alguno al turno ni a la antigüedad, ni a la inmediación de las cátedras que poseyeren, sino al mérito, aptitud y prendas de que estuvieren adornados”.

A d'altres universitats potser no funcionà aquest sistema, les col·legials i conventuals, sobretot, mantingueren el pes i decisió de col·legials i ordes... A València a penes s'alterà el sistema.

3. L'instrument de la reforma fou, sobretot, els plans d'estudi acordats pel Consell de Castella, per a cadascuna de les universitats. No s'alterava l'organització, per la qual cosa cap qualificar de poc profunda la reforma dels continguts o assignatures. La monarquia no es volia enfrontar amb Roma, ni tampoc disposa dels diners necessaris per a la creació de noves càtedres...

Davant les dificultats d'una reforma general i uniforme, s'optà per plans singulars en cada cas. El camí s'inicià a Sevilla: Pablo de Olavide, assistent de la ciutat, amb alguns catedràtics, redactà el de Santa María de Jesús, aprovat el 1769. Un poc després, el Consell requerí a Salamanca, Valladolid i Alcalá sengles informes per a la millora, que els fiscals modificaren i retocaren, abans de la seua aprovació. Després en seguiren d'altres nombrosos, tant a la Península com a Amèrica; alguns tingueren fortuna, d'altres quedaren sense aplicació. El Consell mirà amb desconfiança les universitats conventuals, ja que no tenien suficients càtedres o considerava que els seus ensenyaments estaven mancats de qualitat. Hi hagué intents de suprimir-ne d'altres, però a la fi, quedaren subsistents per uns anys, tret de Gandia que quedà extingida.

Plans i estudis

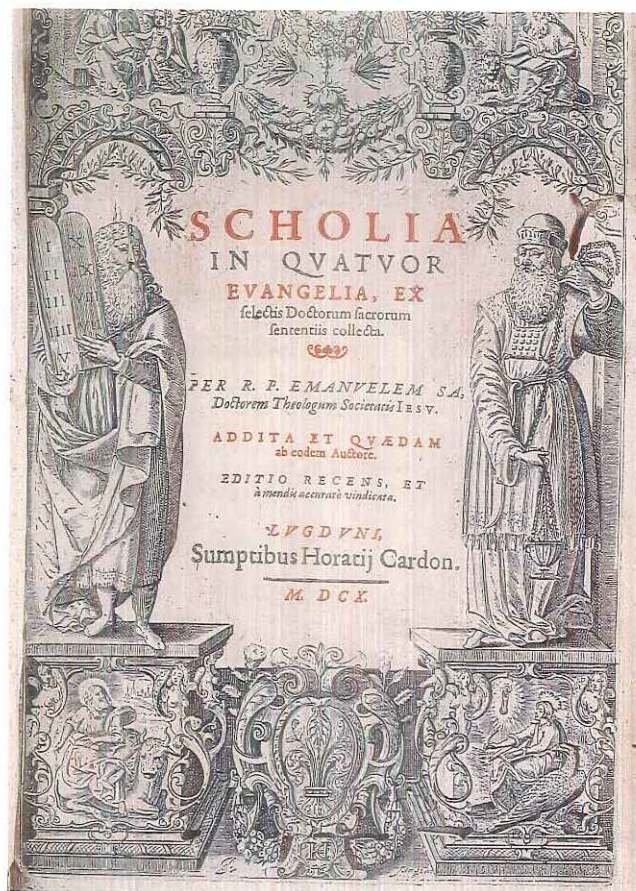
Sent els plans d'estudis l'instrument essencial d'aquelles reformes, convé que analitzem les seues orientacions. A penes donen normes sobre el mètode d'ensenyament, es preocupen, sobretot, de les assignatures i llibres amb els quals havia d'ensenyar-se. Procuren posar al dia els coneixements en cadascuna de les càtedres. Per primera vegada, la Corona intervé en els continguts de l'ensenyament universitari mitjançant la indicació de manuals moderns. Els il·lustrats volen substituir l'escolàstica —el casuisme i l'argumentació— per síntesis panoràmiques de les ciències i sabers, com-

pletes i des de principis. Enfocaments sistemàtics en medicina, en dret o en filosofia... Es considera que els manuals aconsegueixen aquesta funció millor que els vells textos de Galè o del *Corpus iuris*... Bona part dels nous textos són estrangers, tan sols alguns espanyols. Algunes universitats editaren llibres recomanats en el pla, com és el cas de València o Cervera, encara que el negoci no fou massa copiós, com en un principi cregueren. Què significaren els nous plans en cadascuna de les facultats?

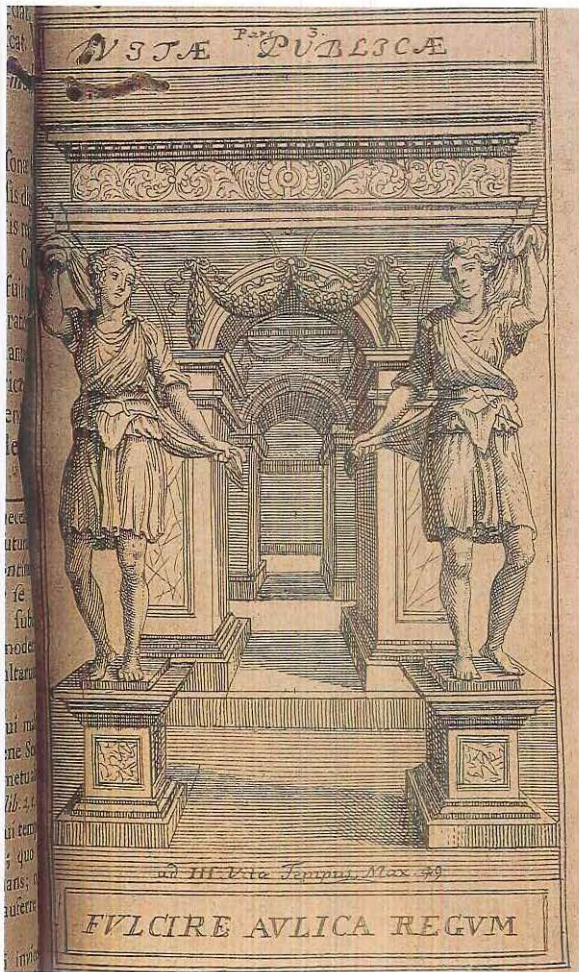
En filosofia o arts existeix un nítid contrast entre la formació escolàstica –lògica, física i metafísica aristotèliques– davant dels nous sabers. Predominà l'eclecticisme o quedaren a mitjan camí: s'atengué les noves ciències, però a través de manuals d'autors de formació escolàstica, que la reflectien pobrament o l'embolcallaven en vells motles. Es crearen algunes càtedres de física experimental –en especial per a futurs metges– però amb resultats deficients, envoltades de sabers llibrescos i poc proclius a l'experimentació.

En medicina, el vell galenisme està superat, encara que no en les universitats hispanes. Es recull en els plans un mecanisme sistemàtic, basat en la iatromecànica de Boerhaave, mestre de Leyden a inicis de segle. També les obres dels seus deixebles, Van Swieten a Viena i Cullen a Edimburg. La cirurgia fou, així mateix, atesa sobretot als reials col·legis, les noves fundacions. El 1799 se suprimiren totes les facultats mèdiques, amb excepció de Salamanca, tot deixant aquest ensenyament als col·legis de medicina i cirurgia; però prompte es tornà al sistema anterior... Fet i fet, s'havia assolit certa posada al dia dels sabers mèdics i un reconeixement de la importància d'aquestes ciències...

En teologia, l'expulsió dels jesuïtes i la supressió de l'alternativa o distribució entre les distintes opinions escolàstiques prometien una renovació fonda. Però

Manuel de Sa fou un dels membres fundadors de la Universitat de Gandia. *Scholia*... és la seua obra més destacada.

Baltasar Gracián *Hispani Auriculis sive Prudentia*,
Jo. Godofredi, 1731, Francforti ad Vianum.

els plans foren més conservadors i continuaren amb la primacia escolàstica. El tomisme guanyaria una àrdua batalla davant de tendències agustinianes i filojansenistes, que restaren vençudes; cresqué en les facultats d'arts i de teologia, tot reomplint el buit que deixaren els seus principals rivals, els jesuïtes.

La facultat de lleis presentaria novetats. Estava ancorada en el dret romà, en el casuisme tradicional que suportava el *Corpus iuris*, acompanyat de la doctrina que s'havia acumulat durant segles. Aquest tronc essencial es mantingué, si bé els autors indicats en els plans —Heinecke o Vinnen— representen certa modernització, una visió més encertada de les tècniques i solucions romanes. Eren autors que coneixien bé l'humanisme jurídic, una història crítica dels textos romans. Però, a diferència de l'*usus modernus pandectarum* que s'imposava a Europa, que analitzava el dret romà estudiat juntament amb el dret propi —creava una doctrina—, aquesta direcció no arribà a la Península. El dret reial o patri

s'estudià separat amb comentaris a les lleis vigents o mitjançant compendis, com el d'Ignacio Jordán de Asso i Miguel de Manuel, o els del valencià Joan Sala. Tampoc el dret natural i de gentes renovat no podria penetrar, tot i que se'n crearen algunes càtedres, ja que els seus creadors i conreadors eren protestants, més bé es dedicaren a refutar-los; el 1794, per la mort de Lluís XVI se suprimiren aquestes càtedres.

En dret canònic —l'altra facultat jurídica—, els canvis tendien a introduir coneixements favorables al monarca. Davant del poder pontifici, interessava ressaltar els poders que tenia el rei sobre l'Església. Es prefereix la norma dels antics concilis, reunits en el *Decret* de Gracià o les col·leccions més antigues, abans que la legislació dels papes, col·leccionades del segle XIII en les Decretals de Gregori IX i d'altres posteriors. Es recorre a la història per a reforçar el poder dels monarques il·lustrats, s'assenyalen autors de tendència regalista.

El regnat del seu successor, Carles IV, coincidí amb la revolució francesa. La desconfiança i la por detingueren, en bona part, les reformes si més bé no disminuï el seu ritme o freqüència. Després tornaren a assajar-se. El 1799 se suprimien per un moment les facultats de medicina a les universitats. El 1802 li tocà el torn a lleis, amb un nou pla que allargava a deu anys els estudis i els uniformava en tota la Península: el dret patri s'estenia a dos cursos complets. Major impacte tindria el pla de 1807 que, inspirat a Salamanca, conferia una nova estructura a totes les facultats, assimilades en un únic programa d'estudis. Alhora, suprimia nombroses universitats col·legials i conventuals, tot reduint el seu nombre a onze, amb una intenció limitadora, malthusiana, tan cara als il·lustrats. Juan Antonio Llorente, aleshores canceller de la Universitat de Toledo, no acceptava aquella supressió:

“no puedo menos de dolerme de la barbarie (digna del siglo décimo) con que poco tiempo después fueron suprimidas las universidades de Toledo, Ávila, Sigüenza, Orihuela, Osuna, Gandia y otras ¿Se podría creer que a principios del siglo XIX se disminuiría en España el número de las casas de instrucción pública? ¿No es prueba de un deseo de igualar a los españoles con los horrentotes para tenerlos esclavos?”.

Tanmateix, aquesta era la lògica de la Il·lustració que reservava els coneixements per a minories dominants d'aquella societat jerarquitzada. Com també seria la idea dels liberals que, per bé que encunyaren la soberania del poble, reservaren el vot a aquells que gaudien d'una determinada riquesa i les universitats, més costoses les matrícules, per als seus fills.

1549 *Gandia* 1999
450 Anys
de tradició universitària

ALCALDESSA DE GANDIA
Pepa Frau Ribes
REGIDORA DE CULTURA
Mª Àngels Moreno

EXPOSICIÓ

GANDIA 450 ANYS DE TRADICIÓ UNIVERSITÀRIA

Sala Municipal d'Exposicions COLL ALAS · del 23 d'abril al 15 de juny de 1999

Coordinació

Àlvar García i Lluís Romero
Departament de Cultura de l'Ajuntament de Gandia

Direcció històrica de l'exposició

Francesc Fuster Pellicer

Direcció tècnica i disseny muntatge

Pau Lagunas

Assessorament científic

Mariano Peset; Amadeo Serra; Pilar García Trobat;
Isabel Amparo Baixauli; Joan Cardona; José Vicente Escrivà;
Francisca A. Molina; José Santatecla; Vicent Faus

Maqueta Escoles Pies

Carlos Martínez Pérez i José García Paredes

Reproduccions en guix

Paco Pérez Benavent

Visites guiades

Vicent Pellicer

Audiovisual

Gandia TV

Transport d'obres d'art

TTI

Assegurances

Vitalicio

Reproduccions fotogràfiques i plafons

B/N Laboratorio

Coordinació del muntatge

Vicent Peris

Fusteria, pintura i muntatge

Servei de Manteniment de l'Ajuntament de Gandia

Agraïments:

CEIC Alfons el Vell; Arxiu Municipal de Gandia; Universitat d'Estiu de Gandia; Universitat Politècnica de València; Universitat de València; UNED; Universitat Popular de Gandia; Arxiu del Regne de València; Reial Col·legi Seminari de Corpus Christi, València; Museu de l'Almodí, Xàtiva; Museu de Belles Arts de València; Col·legi Escoles Pies, Gandia i València; Companyia de Jesús, Gandia i València; Arxiu Municipal de València; Biblioteca Central de València; Fundació Bancaixa

Luis Giménez Lorente; Mari Carmen Fuixench; Pilar Moral

ÍNDEX

	7	SALUTACIÓ ALCALDESSA, PEPA FRAU RIBES
LES UNIVERSITATS EN L'EDAT MODERNA	13	MARIANO PESET, UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
LA UNIVERSITAT DE GANDIA	33	PILAR GARCÍA TROBAT, UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
CASA, ESSLÉSIA I PATIS: LA CONSTRUCCIÓ DE LA SEU DE LA UNIVERSITAT DE GANDIA (1549-1767)	51	AMADEO SERRA DESFILIS UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
CULTURA I SOCIETAT. EL PAPER SOCIOCULTURAL DE LA COMPANYIA DE JESÚS A GANDIA DURANT L'ÈPOCA MODERNA	77	ISABEL AMPARO BAIXAULI JUAN I FRANCESC FUSTER PELLICER
BREU MEMÒRIA DE LES EXCAVACIONS A L'ANTIGA UNIVERSITAT DE GANDIA	117	MUSEU ARQUEOLÒGIC DE GANDIA
DOCUMENTACIÓ GRÀFICA DE LA UNIVERSITAT DE GANDIA	131	
FONTS I BIBLIOGRAFIA	145	
APÈNDIX DE BIOGRAFIES	149	
TRADUCCIONES AL CASTELLANO	159	